

САВЧУК Г. М.,
аспірант

*Львівський національний
університет
імені Івана Франка*

Дипломатія польських королів і великих князів Литовських у польському баченні зосереджується на двох основних напрямках: східному і західному. Східне питання насамперед стосувалося Русі (включно з Москвою), а вже через неї – Золотої Орди, пізніше – Кримського ханства та Османської імперії. Для Польщі до 1385 р. до цього напрямку відносилась і литовська проблема. Західна проблема – це насамперед Орден (Тевтонський і Лівонський) як провідник німецької експансії на Польщу і Литву, Чеське і Угорське королівства, контакти з Римом і Священною Римською імперією. Для литовської зовнішньої політики до 1385 р. основні сили на цьому напрямку – це Орден і Польське королівство. Після 1422 р. цей напрям для Великого князівства Литовського втратив свою важливість¹. Дипломатія й взагалі зовнішньополітична діяльність Польщі і Литви на цих двох напрямках не були ізольовані одна від одної, а радше перебували в тісній взаємозалежності.

Розкриємо цю взаємозалежність, яка була основним фактором дипломатії володаря у

**ДИПЛОМАТІЯ
ПОЛЬСЬКИХ
КОРОЛІВ І
ВЕЛИКИХ КНЯЗІВ
ЛИТОВСЬКИХ У
ПОЛЬСЬКІЙ
ІСТОРИОГРАФІЇ
XIX-XX СТ**

висвітленні польської історіографії в статистиці і динаміці. Статичний погляд передбачатиме відображення реконструйованої картини минулого в польській історичній думці загалом, виходячи з найбільш загальних концепцій, натомість динамічний розглядатиме зміни в підходах до питання з приходом кожного нового покоління, нової школи дослідників.

Окрім розкриття вищезначеної взаємозалежності, ми ставимо своїм завданням також:

1) простежити загальний розвиток проблеми дипломатії польських королів і великих князів Литовських у польській історичній думці XIX-XX ст.;

2) виявити основні напрями дипломатії польських королів і литовських князів у польській історіографії;

3) показати, який напрям у польському баченні виступає пріоритетним щодо Польщі та Литви;

4) визначити провідну силу в здійсненні дипломатії Польського королівства та Великого князівства Литовського.

У динаміці польської історіографії питання польсько-литовської дипломатії можна виділити різні етапи. Для просвітницької та романтичної польської історичної науки початку XIX ст. характерна певна другорядність питання зовнішніх зносин (віدوزва Варшавського Товариства Приятелів Наук від 5 листопада 1809 р.²), а при їх розгляді не акцентується зв'язок із політикою конкретних володарів. Так, перші дослідники епохи Ягеллонів у XIX ст. Тадеуш Чацький (1765-1813) і Лукаш Големб'ювський (1773-1849) зосередили свою увагу відповідно на історії права і внутрішньополітичних відносин Польського королівства і Великого князівства Литовського³. Переходом до більшої зацікавленості цим питанням стали праці видатного польського історіософа на еміграції Кароля Боромеуша Гоффмана (1798-1875) з викладом його особливої слов'янофільської позиції і обґрунтуванням ролі королів у Польщі⁴. Творці так званої краківської консервативної школи в польській історичній науці другої половини XIX ст. Юзеф Шуйський (1835-1883) і Міхал Бобжинський (1848/49-1935) ввели Польське королівство і Велике князівство Литовське в рамки єдиної цивілізації Заходу, протиставивши їх східному московському і татарському деспотизму. Володарі чітко виступають основними провідниками зовнішньої політики⁵. Починаючи від праць львівського історика Антоні Прохазки (1852-1930), основним зовнішньополітичним чинником у польсько-литовських стосунках виступає Орден⁶. Тоді ж дослідник історії П'ястів і Ягеллонів Освальд Бальцер (1858-1933) обґрунтував монарші дипломатичні права великих князів Литовських, починаючи від Вітовта⁷. Після Першої світової війни намітилась різноманітність підходів до ролі володаря у визначенні зовнішньої політики держави: від пошуку більш об'єктивних чинників,

як приміром у львівського історика-економіста Францішека Буяка (1875-1953)⁸, до глибшого вивчення стратегій окремих володарів такими вихованцями краківської консервативної школи як Станіслав Закревський (1873-1936) і, особливо, Людвік Колянковський (1882-1956)⁹. Водночас проявляється тенденція до розмежування польської та литовської дипломатії, попри укладення договорів уній. Зовнішня політика династії Ягеллонів виступає скоріше пролитовською, ніж пропольською. Після Другої світової війни, з перенесенням на захід Польщі основних наукових центрів, пріоритетним для дослідників стає західний напрямок польської дипломатії та зовнішньополітичних стратегій. Руська політика, експансія на схід визнана другорядною, продиктованою інтересами польського можновладства і такою, що відволікала сили від вирішення основного західного завдання Польщі¹⁰. Після 1956 р. відбувається певне пом'якшення такої одновекторності, але західний напрямок все одно виступає пріоритетним. Подібні підходи (пріоритетність західного напрямку, роль можновладства) застосовуються і при дослідженні литовської дипломатії (по деякій перерві Литва знову повертається у сферу польської історії)¹¹. Польська історична наука 1960-1970-х рр. характеризується плюралізмом думок і підходів, внаслідок чого з'являються великі праці, в яких зовнішня політика Польського королівства і Великого князівства Литовського визначаються багатьма чинниками, кожен з яких ретельно досліджується (це ми зустрічаємо, зокрема, у дослідженні історії Польщі XVI ст. одного з найвідоміших у світі сучасних польських істориків і історіософів Єжи Топольського)¹². Усе більший інтерес дослідників викликає не проблема дипломатії володарів Польщі і Литви взагалі, а окремі її моменти, компоненти тощо.

Подаючи реконструйовану картину минулого в польській історичній думці загалом, тобто в статистиці проблеми, спробуємо окреслити найбільш загальні концепції в плані відповідей на поставлені на вступі питання, зокрема про співвідношення вже згадуваних вище напрямів зовнішньої політики Польського королівства і Великого князівства Литовського та визначення політичної сили, що її проводила. Слід зазначити, що початки обох напрямків (східного і західного), згідно зі схемою польської історіографії, були закладені ще на початку XIII ст., з приходом німецьких лицарських орденів у прибалтійські землі і виникненням Литовської держави. Наступним фактором стало монгольське нашествя і ослаблення більшості руських князівств. Виняток становило Галицько-Волинське князівство. Його володарі, будучи формально залежними від Золотої Орди, виступають у польській історіографії насамперед союзниками мазовецьких князів, а через них – і Ордену, водночас зберігаючи добрі відносини з краківськими П'ястами. Відмічаються більше їх конфлікти з Литвою (Данила Галицького з Міндовгом, Юрія I з Гедиміном)¹³. У кінці

XIII – на початку XIV ст. до польсько-русько-литовських відносин мають певне відношення контакти з Чеським і Угорським королівствами. За допомогою Угорщини, Литви і Галицько-Волинської Русі польський король Владислав Локетек (1320-1333) протистоїть претензіям чеських королів на польський престол, з одного боку, і відстоює польські землі перед Орденом – з іншого. В останньому випадку єдиним союзником польського короля виступає великий князь Литовський Гедимін (1316-1341), оскільки галицько-волинські і угорські володарі підтримували добрі стосунки з Мальборком. Крім спільної боротьби з Орденом, польські королі також виступали посередниками у контактах Литви з Римом. У даних відносинах основним питанням виступало хрещення Литви для позбавлення орденської експансії ідеологічної підстави¹⁴.

Втрати Польського королівства на заході змусили його володарів шукати компенсації на східному напрямку. Калішський мир 1343 р. зробив неактуальним союз із Литвою. Економічні та династичні інтереси зробили об'єктом польської експансії (за погодженням з Угорщиною) Галицько-Волинське князівство, на яке польський король Казимир III (1333-1370) мав формальне право як спадкоємець галицько-волинського князя в 1324-1340 рр. Юрія II з династії мазовецьких П'ястів (згідно з п'ястівською системою успадкування). У боротьбу за галицько-волинську спадщину також включилася Литва і Золота Орда. Але з активізацією Ордену після 1355 р. це питання відійшло на другий план. Посиленому натиску Ордену Литва протиставила експансію на руські землі, насамперед з метою залучення додаткових військових контингентів з руських князівств. Для самих руських (у тому числі й сучасних українських) земель литовська інвазія була звільненням від татарської залежності. Реально територіальне розширення Литовської держави лише вело до розпорошення військових сил по її кордонах і появи нових зовнішньополітичних завдань (насамперед щодо Москви) при невирішеності питання на півночі і заході. Двоїстість основного політичного завдання (експансія на схід і оборона на заході) намагався подолати великий князь Литовський Ягайло (1377-1434): спочатку через мир з Орденом проти Москви (проти чого виступили його старші брати і троцький князь Кейстут – дядько Ягайла), потім через спробу унії з Великим князівством Московським (проти чого виступило литовське боярство), нарешті через унію з Польським королівством. Останнє в часи правління польсько-угорського короля Людовіка Анжуйського (1370-1382) фактично використовувалося для вирішення угорських, а не польських, зовнішньополітичних проблем. Зрив польсько-угорської унії та загроза Ордену й зумовили потребу польської сторони в Ягайлі на 1385 р. Християнізація Литви в 1387 р. позбавила Орден можливості прямого втручання в литовсько-руські справи, але він діяв через окре-

мих кандидатів на великокняжу владу (Вітовт, Свидригайло)¹⁵. Ягайло, ставши польським королем (з 1386 р.), також використовував польські сили для вирішення зовнішньополітичних завдань Великого князівства Литовського (похід і битва на Ворсклі 1399 р., мир з Орденем 1411 р.). Основним завданням польсько-литовської дипломатії на даному етапі виступає забезпечення оборони зі сторони Тевтонського ордену. Після 1411 р. ця проблема з військової сфери перейшла у певні ідеологічні дискусії із залученням теологів з обох боків за посередництва угорського короля Сигізмунда Люксембурзького (1387-1437)¹⁶. Мир 1422 р. усунув орденську небезпеку для Литви, розв'язавши руки Вітовту на сході, але не розв'язав польсько-тевтонський конфлікт за вихід до Балтійського моря. У цьому проявилася пролитовська політика короля Владислава II Ягайла. Основне питання спільної польсько-литовської дипломатії 1420-х рр. – це питання підтримки гуситського руху в Чехії¹⁷, з яким, здебільшого, пов'язується проект коронації Вітовта (1429-1430 рр.) аби унеможливити польський вплив у чеські справи (за винятком позицій Людвіка Колянковського, Павела Ясеніци (1909-1970) та деяких інших польських істориків, які вбачають ініціативу коронації Вітовта зі сторони Ягайла, який прагнув таким чином реалізувати свої династичні плани). З усуненням орденської загрози в 1422 р. для литовської сторони зникла основна причина унії 1385 р. Лише внутрішні міжусобиці в 1430-х роках продовжували її життя. Фактично вона була зірвана у 1440 р. з обранням великим князем Литовським Казимира Ягеллончика (1440-1492). Із забезпеченням східного кордону договором з Москвою 1445 р. Велике князівство Литовське ставало цілком самодостатньою державою, але правляча династія Ягеллонів прагнула зберегти під своїм контролем і Польщу у вигляді унії¹⁸.

У період спільного правління Казимира Ягеллончика в Польщі та Литві (1447-1492) пріоритетним і навіть визначальним напрямком його політики виступає західний. Вихід Польщі до Балтійського моря (1466), посадження Ягеллонів у Чехії та Угорщині сприяло зміцненню міжнародного становища Польського королівства. Натомість була занедбана східна лінія оборони Великого князівства Литовського, упущено посилення Московської держави за великого князя Івана III (1462-1505) і падіння союзників Литви – Великого Новгород (1478), Тверського князівства (1485), Великої Орди (1502). Загрозою для південних (українських) земель Великого князівства Литовського стало Кримське ханство і Османська імперія. Першими, позбавлені військової допомоги з Вільна, до Москви перейшли Верховські князівства (Воротинське, Новосильське, Одоевське та ін.), скориставшись своїм договірним правом на відхід від великого князя у випадку нездатності його забезпечити їх захист¹⁹. Таким чином, якщо в XIV – першій половині XV ст. Москва

виступає об'єктом литовської експансії, то в XVI ст. вже землі Великого князівства Литовського виступають об'єктами прагнень Московської держави. За великого князя Литовського Олександра Ягеллончика (1492-1506, з 1501 р. – польський король) литовська сторона ще намагається вирішити московську проблему самостійно. За польського короля і великого князя Литовського Сигізмунда I (1506-1548) у боротьбу з Москвою втягуються польські сили. Виникає нова тенденція до зміцнення польсько-литовської унії проти московської загрози, при чому ця загроза актуальна для Литви, а не для Польщі. Сильніше Польща втягується в цей конфлікт за короля (і водночас великого князя Литовського) Сигізмунда II Августа (1548-1572), коли вступає в боротьбу за панування над Балтійським морем за участі Московської держави, Швеції, Данії; а у 1569 р. з прилученням українських земель отримує безпосередній кордон з Московською державою і Кримським ханством²⁰. Таким чином, саме впливом вищезгаданих двох напрямків зовнішньої політики визначаються дві найважливіші в польській історіографії події у сфері польсько-литовських взаємин: Кревська унія 1385 р. проти Ордену і Люблінська унія 1569 р. проти Москви.

У визначенні провідної сили дипломатії обох держав польські історики виходять з питання їх політичного устрою. Загалом простежується тенденція розглядати польське королівство вже з XIV ст. як стану монархію, де зовнішня політика держави може відрізнитися від військово-політичної стратегії правлячої династії (особливо чужоземного походження). Провідною, як правило, до початку XVI ст. виступає верства малопольського можновладства ("краківські пани"), згодом – середня шляхта, представлена сеймом. При цьому не заперечується і роль короля, який все-таки мав достатні важелі впливу на цьому полі²¹. Великий князь Литовський спочатку виступає абсолютним правителем. Військово-служивий характер землеволодіння у Великому князівстві Литовському забезпечує йому можливість самостійно визначати всі напрямки політики держави. Але вже за правління Ягайла визначається, за аналогією з Польщею, певна роль литовського боярства в прийнятті зовнішньополітичних рішень. За Ягеллончиків (1440-1572) це вже цілком сформована великокняжа рада, у якій представлена переважно литовська католицька аристократія. Її лінія зовнішньої політики вже може відрізнитися від спільної стратегії династії (як, наприклад, у випадку походу польського короля Яна Ольбрахта (1492-1501) в 1497 р. проти Молдавії, коли литовський володар Олександр Ягеллончик – брат Яна – через опір ради не зміг надати військової допомоги польському королю²²). На момент підписання акта Люблінської унії 1569 р. саме ця верства вже виступає представником усього Великого князівства Литовського. Значно скромніша роль руської православної аристократії,

але окремі удільні князі проводять власні дипломатичні контакти, часом врозріз з лінією Вільна. З посиленням централізації держави це все більше набирає форми переходу князів під владу Москви, з уділами або без них. Шляхта ж у Великому князівстві Литовському до 1569 р. не набирає реальної політичної сили.

Підсумовуючи наш аналіз, можна зробити наступні висновки:

1. Бачення військово-політичних стратегій та дипломатії володарів Польщі та Литви в польській історіографії XIX-XX ст. не було сталим і пройшло ряд етапів, на кожному з яких превалював той чи інший підхід до проблеми.

2. Для стратегій і польських, і литовських володарів характерними виступають два основні напрямки дипломатії – західний (німецький) і східний (руський).

3. Пріоритетним у польському баченні виступає західний напрямок дипломатії володарів Польщі та Литви, можливо, за винятком міжвоєнного періоду (1918-1939), коли намічався більший інтерес до східного напрямку.

4. У польському баченні вже з другої половини XIV ст. напрями дипломатії обох держав (Польського королівства та Великого князівства Литовського) продиктовані стратегією пануючої політичної еліти – польського та литовського можновладства.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Łowmiański H. *Studia nad dziejami Słowianszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1986. – S.581.
- ² Див.: Serejski M.H. *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775-1918*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963. – S.60-67.
- ³ Czacki T. *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 Roku wydaniem*. T. I. – Warszawa: w drukarni j. C.G.Ragoczege, 1800; Gołbowski Ł. *Dzieje Polski za Władysława Jagiełły i Władysława III*. T. I. – Warszawa: w drukarni S.Orgelbranda, 1846.
- ⁴ Див.: Serejski M.H. *Studia nad Historiografią Polski*. Cz. I. K.B.Hoffman/Łódzkie towarzystwo naukowe. – Łódź, 1953. – S.57-59.
- ⁵ Szujski J. *Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. – Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1889; Bobrzyński M. *Dzieje Polski w zarysie*. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1879.
- ⁶ Prochaska A. *Szkice historyczne z XV wieku*. – Kraków i Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1884; Prochaska A. *Dzieje Witolda W. Księcia Litwy*. – Wilno: Nakład i druk Ks. A.Rutkowskiego, 1914.
- ⁷ Balzer O. *Unia Horodelska*. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1913.

- ⁸ Bujak F. Studja Geograficzno-Historyczne. – Warszawa i in.: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1925. – S.255-273.
- ⁹ Zakrzewski S. Czasy Wład. Łokietka i Kazim. Wielkiego. Skrypta z wykładów. – Lwów: Nakładem Akad. Koła Historyków U.J.K. we Lwowie, 1927. – Cz.1, 2; Kolankowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów. T.1. 1377-1499. – Warszawa: z drukarni zakładu narodowego imienia Ossolińskich, 1930.
- ¹⁰ Arnold S. Historia Polski. Rozdział III. Utrwalenie się ustroju stanowego (wiek XIV-XV) / Szkoła partyjna przy KC PZPR. Katedra historii Polski. – Warszawa, 1949. – S.20-25.
- ¹¹ Historia Polski. T.1. Cz.1 / Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1957.
- ¹² Topolski J. Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501-1795) / Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. – Poznań, 1994.
- ¹³ Szujski J. Historii Polskiej... – S.49,69.
- ¹⁴ Zakrzewski S. Czasy Wład. Łokietka i Kazim. Wielkiego. – Cz.1. – S.7-120; Cz.2. – S.90-108.
- ¹⁵ Łowmiański H. Studia nad dziejami Słowiańszczyzny... – S.522-527.
- ¹⁶ Tazbir J. Państwo bez stosów: Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI-XVII w. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – S.33-34.
- ¹⁷ Zajączkowski S. Ruch husycki w Czechach. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1952. – S.67-71.
- ¹⁸ Jasienica Paweł. Polska Jagiellonów. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – S.169.
- ¹⁹ Kuczyński S.M. Ziemie czernihowsko-siewierski pod rządami Litwy / Праці Українського наукового інституту. Том XXXIII. – Варшава, 1936. – С.357-358.
- ²⁰ Topolski J. Polska w czasach nowożytnych. – S.12-13.
- ²¹ Ibid. – S.141.
- ²² Papée F. Zagadnienia Olbrachtovej Wyprawy z r.1497 // Kwartalnik historyczny. Rocznik 47. T.I. – Lwów, 1933. – S.17-30.

Надійшла до редакції 15.09.2004